

A. TUKAY'IN ESERLERİNDE SEYAHATNAME TÜRÜ

E. H. ALİYEVA

Aktaran: Sinan GÜZEL

Özet

Tatar edebiyatının büyük ismi Tukay, çok çeşitli türlerde eser vermiştir. Yazarın yapıtları arasında seyahatname türüne ilişkin yazıları da bulunmaktadır. Bu yazıda, “Këçkëne seyehet” (Küçük Bir Seyahat) (1911), “Miç başı kıyssası” (Ocak Başı Kıssası) (1912), “Kazanga kaytış” (Kazan’a Dönüş) (1912), “Mekale-i mahsusa” (Özel Makale) (1912) adlı eserlerinden yola çıkarak Tukay’ın Kazan dışına yaptığı gezileri sırasındaki gözlem ve duygularını anlattığı seyahat notları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tukay, Tatar edebiyatı, seyahatname türü, gezi yazısı.

Type of Travelogue in Tukay’s Works

Abstract

Tukay, big name Tatar literature, had held a wide variety of genres. Travelogue of in the author’s works and writings was also found. In this article, in order to Tukay’s writings of “Këçkëne seyehet” (1911), “Miç başı kıyssası” (1912), “Kazanga kaytış” (Returning to Kazan) (1912), “Mekale-i mahsusa” (Special Article) (1912) had been focused Tukay’s travel notes on out of the observations and feelings during his trips on Kazan.

Key words: Tukay, Tatar literature, The type of travel writing, travel writing.

Giriş

Büyük Tukay’ın sanatı, yalnızca şiir ile sınırlı değildir, o çeşitli türlerde serbestçe eser vermiştir. Yapıtlarındaki tür zenginliği, onun çeşitli toplumsal, siyasi ve edebî sorunları okuyucuya ulaştırmak için uygun biçimler arayışını, sosyo-politik yayımlarının da geniş çapta oluşunu yansıtmaktadır. Yaşamdaki önemli bir olay, hangi türde daha olgun bir biçimde yansıtılabiliyorsa Tukay ona başvurmaktadır.

Tukay’ın kalemine seyahatname türü de yabancı değildir. *Yalt-Yolt*’ta basılmış olan *Makale-i mahsusa* adlı gezi yazıları malumdur. (Tukay 1912) Bu seyahatnamenin

yazılışı, şairin kımızla tedavi görmek için Troitsk şehrinden uzak olmayan Kazak bozkırlarına gitmesi ile ilgilidir.

Tukay'ın hayat yolu, çocukluğundan bu yana, çeşitli ailelere, türlü köy ve şehirlere taşınıp gezmesinden ibarettir. En son Kazan döneminde ise o, kendi isteği ile birkaç defa geziye çıkar ve bu seyahatleri hakkında *Këçkëne Seyehet* "Küçük Bir Seyahat" (1911), *Miç Başı Kıyssası* "Ocak Başı Kıssası" (1912), *Kazanga Kaytış* "Kazan'a Dönüş" (1912), *Mekale-i Mahsusa* "Özel Makale" (1912) adlarındaki, seyahatname türüne ait, birer gezi yazısı olan eserlerini yazar.

Bu tür hakkındaki bilimsel literatürde çok çeşitli tanımlar yer almaktadır. Örneğin, *Edebiyat Bilimi Sözlüğü* 'nde, "Seyahatname, geziye çıkan, seyahat eden kişilerin okuyucu için bilindik olmayan yerler, şehirler, halklar hakkında bilgiler vermeleri, notlar, günlük, deneme ve hatıra türleri ile çeşitli olay ve durumları hikâye etmeleridir." (Gaynullina 2007: 169) tanımı yer almaktadır. *Tatar Ansiklopedisi* 'nde ise seyahatnamenin edebî bir tür oluşuna vurgu yapılmaktadır: "Seyahatname (gezi hakkında kitap, eser) bir edebî türdür. Seyahatte görülenleri tasvir eden günlükler, edebî yazılar ve seyahate ilişkin hatıra türündeki eserlerdir." (2008: 557) İki kaynaktan da bu türe özgü ortak özelliği, yani gezi veya bir seyahat neticesinde yazarın kendi gördüğü olay ve durumları betimleyerek yazdığı *eseri* görüyoruz.

Tatar edebiyatında, çok sayıdaki gezi yazısı ve seyahatname türüne ait eser üzerine söz açıldığında, temelde, çeşitli amaçlar ile (hacca gitmek, diplomatik ve ticari işler vasıtasıyla, turist olarak dünyayı görmek vb.) yabancı ülkelere, uzak kıtalara yapılan geziler hakkındaki yazılar göz önünde tutulur. A. Tukay, yabancı ülkelere gitmemiş olsa da gezilere çıkmıştır. Konuya ilişkin kaynaklarda, *nedir bu gezi?* şeklindeki soruya şöyle bir cevap bulmak mümkündür: "Kuru toprakta, yayan (at üstünde ya da arabada) 90 kilometre, denizde 60 millik uzaklığa gitmek gezi hükmüne girmektedir. ... Nasıl bir amaç ile ve ne kadar süre içinde geçerse geçsin, evinden çıkıp bu şekildeki bir uzaklığı geçmiş olan kişi *yolcu* olur. Yola çıkıp köyünün ya da şehrinin son evlerini geçmiş olan kişi, *gezgin* yani *seyyah*, kendisini *yolcu* olarak sayabilir." (Arıkan 1995: 133)

A. Tukay'ın coğrafi bakımdan geniş toprakları arşınlayan bir rotası olan (*Kazan* → *Samara* → *Ufa* → *Petersburg* → *Moskova* → *Ufa* → *Çilebë* → *Troitsk* → Kazak bozkırındaki yayla → *Kazan*) ve zaman bakımından üç aydan daha fazla bir süreye yayılan yolculuğu neticesinde yazılmış olan *Mekale-i mahsusa* isimli gezi yazısı, seyahatname türünün ölçütlerine tamamen cevap vermektedir. Seyahatname türünü belirleyen ana kriter, eserin en aşağıdaki yapısı vardır: Yazar belirli bir amaç doğrultusunda yaşadığı toprağını bırakıp yola çıkar. Yolda gördüğü durumları tasvir eder. Uygun bir yere ulaşınca gördüklerini, hissettiklerini betimler, seyahat sırasında karşılaştığı kişiler ile sohbetleri, onların önemi hakkında görüş bildirir ve önceden belirlenen amaçları, faaliyetleri yerine getirip, memleketine geri döner. İşte bu özel ve belirli bir zaman aralığında yer alan, gezginin açıkladığı olaylar vb. seyahatnamenin, yani gezi yazısı edebiyatının temelinde yatmaktadır ve bu esas tanımlama kriteri durumundadır.

Tukay, Troitsk mollası *Gabdrahman Rahmankulov*'un davetini kabul edip yaz boyu Kazak bozkırında kımız ile tedavi olmayı düşünüp, Troitsk'e gitmeye, biraz

iyileşince de güz aylarında Petersburg'a varıp doktora görünmeye niyetlenerek 1912 yılının 14 Nisanında Kazan'dan "Fulton" vapuruna binip yola çıkar. Onu, iskeleye kadar, dostu, *Yalt-Yolt* gazetesi redaktörü *Ehmet Urmançiyev* geçirmiştir. (Yıldız 1912: 6) Bu yolculukta, şair kendisinde biraz iyileşme hissedince, 1912 yılında, Temmuz ayının 20'lerinde geri döner.

Mekale-i Mahsusa adlı gezi yazısı, seyahatname türüne ait bir eserdir, onda aynı zamanda günlük, mektup, deneme türüne özgü özellikler de yer almaktadır. Eserin kompozisyonu serbest biçimde düzenlenmiştir. Konuyu oluşturan olaylar yoldaki karşılaşmalardan, bir şehirden diğer bir şehre gitmekten, vapurda, trende, at üzerinde durmaksızın hareket etmekten ibarettir. Olayların sık sık değişip yenilenmesi, betimlemenin bilgi ve malumat bakımından zengin olması da aynı biçimde bu türün özelliğini yansıtmaktadır.

Tukay, bu gezi yazısını, günbegün tasvirler yaparak bir günlük şeklinde yazmamıştır. Yine de içerikten anlaşıldığı kadarıyla, eser onun yolculuğu sırasında, Kazan'a dönünceye kadar yazılmıştır.

Yazar, *Mekale-i Mahsusa*'yı iki kısma bölüp sunmaktadır. İlk kısım daha çok bir *giriş* görünümündedir. Bu, şairin Kazan'dan çıkıp yolculuk sırasında Troitsk'ten *Yalt-Yolt* muharririne yazdığı cevap mektubu gibidir. (Hacim bakımından uzun değildir, ama içerik yönünden tam da Tukay'a özgü mizah ve hiciv ile kaplanmıştır.) Eserin ikinci kısmı ise 9 parçadan oluşmaktadır ve yolculuğun gidişatını, yola çıktığı sırada gerçekleşen olayları, yazarın düzenli bir şekilde betimlemesinden ibarettir. Eserde coğrafi bilgiler de, herhangi bir şehrin tasviri, farklı farklı şahısların tanımlamaları da yer almıştır. Bir ve ikinci parçalarda yazarın *Samara*'ya ulaşması ve orada çok güzel olan *Bristol Oteli*'nde bir odaya yerleşmesi tasvir edilmektedir. Ayrıca, *Samara* mollası, *İktisad* dergisinin redaktörü ve yayımcısı *Fatih Mortazin* ile karşılaşılıp sohbet etmeleri de anlatılmaktadır. Üçüncü ila altıncı parçalar şairin, tren ile Ufa'ya gidip orada birkaç gün kalışını açıklamaya ayrılmıştır. Altıncı parçada Tukay, bu yazısını bizzat kendisi bir seyahatname olarak adlandırmaktadır, ancak *üstünkörü ele alma biçimini* kullandığını da hatırlatır.

Altıncı kısımda şair, Ufa'da ilk defa bulunuyor olmasını, orada gördüklerini ve bunların kendisi üzerinde yarattığı etkileri de yazmaktadır. Bunların arasında iki şey dikkat çekicidir. İlk türün özelliğini de teşkil eden, Ufa şehrinin tasviridir. Tukay onu nasıl görüyor bakınız:

"Ufa'ya ulaştım. Dağ başında düzensiz biçimde yayılıp yerleşmiş... Dağdan yavaşça yukarı doğru çıkıyorsun. Yolun etrafındaki cehennem gibi derin çukurların hesabı yok... Ufa'ya girince açık seçek, düzensiz ve kıraç sokaklar boyunca gidiyorsun. İçim sıkılıyor. Nerede acaba bunun şehirliği?"

Şair, Ufa'nın düzen bakımından Kazan'dan çok daha kötü olduğunu söyleyerek kendi memleketi olarak gördüğü Kazan'ın şehirini Ufa'dan üstün görmektedir (İnsanın kendisinininki her zaman gönlüne daha yakın tabii ki). Ama şair adalet taraftarıdır:

"Ufa'nın tabiat yönü birçok şehirden üstün. Birincisi o dağ başında, demek ki yaz kış hava güzel. O, türkülerimizde en çok söylenen Ak İdil boyunda, yeşilliği bol, şehrin içinde ağaçlar evlere göre daha çok." diyerek gözle görülür olguları sayar. İlk

izlenimlerine göre, şair Ufa halkı akli başında ve saf görünüyor, der, o, bunun sebebini birahanelerin pek az olması ve her köşe başında süt dükkânları ile karşılaşılması ile ilgili görmektedir.

Ama şair, uzun süre şehri gözlemleyince tanık olduğu şeylerden yakınıdır. Yine de birçok şey onun dikkatini çekmiştir. Ufa'da tramvayların olmayışı, şehir parkında *Yıldız* adındaki sinemanın faaliyette oluşu ve elbette, oradaki insanların kendilerine özgü yönleri, en çok da dış görünümü ile caka satarak yürüyen, ama manen boş, gönlü fakir kişileri ifşa etme, bir temaşa kurma, genel olarak, onun sanatına özgü bütün özellikler, bu gezi yazısında da yansımaktadır.

“Şehir parkında, üstünde cüppe, başında mavi bir fes, gözünde gözlük, ayağında bot olan, ağzına kuş kanadı konacak derecede burnunu kaldırarak yürüyen bir mağrur öğrenciyi durdurup, özellikle vakarını ve kibrini bozsun diye: ‘Sen *kuray* (kaval) çalabiliyor musun?’ diye sormak istedim.” Biçiminde tasvirini mizahi bir notla devam ettirir. İkinci dikkat çekici olay ise, Tukay'ın şair *Mecit Gafuri* ile karşılaşmasıdır. O güne kadar tanışıklıkları yalnızca yazdıkları eserler dolayısıyladır. Tukay'ın *Gafuri*'nin eserlerine yönelik keskin tenkitler de yazdığını düşünecek olursak, bu karşılaşma onların ikisini de heyecanlandırmıştır. Ancak onlar çabucak ortak bir dil bulurlar, fikir alışverişinde bulunup sohbet etmelerinin ardından Troitsk'e gitmek için daha çok erken olduğu anlaşılır, çünkü kırmızı mevsiminin başlamamış olduğu belirtilir.

Tukay daha önce almış olduğu kararını biraz değiştirerek Ufa'dan trene binip Petersburg'a yola çıkar. Sebebi de önemlidir. Petersburg mollası, din âlimi, faal bir eğitim ve toplum çalışanı olan *Musa Bigiyev*, birkaç mektup yazarak onu başkente çağırmıştır. Daha sonra şairin kendisi de çarların yaşadığı şehri görmek istemiştir. Meclise girip oradakileri tanımayı dilemiştir. Burada onun *Kebër Bekër* ve *Kerim Segiytov* gibi çok eski dostları bulunmaktadır.

Seyahatnamenin yedinci ve sekizinci parçaları, şairin Petersburg heyeti ile tanışmasının tasvirine ayrılmıştır. Şehir, Tukay'ı büyüklüğü ile şaşırtmıştır. O, bir an için kendisini masal dünyasındaymış gibi hissetmiştir:

“O evlerin büyüklüğü! Şeytan bilir, göğün nerede, güneşin nerede! Bulutlu mu, bulutsuz mu? Hiçbir şey görünmüyor, Bu şehre girişimi, Ufa'ya girişimi yazdığım gibi yazamıyorum artık, aklım karışık. ...Hepsi aynı renkteki ağaç kaplı sokaklar. At arabaları geçiyor. ... aynı anda tramvaylar da, hatta otomobiller de!” (Tukay 1986: 59)

Tukay'ın burada görüştüğü çevre temelde *Nur* gazetesi yönetimindedir. Onun yazarı *Safa Bayazitov*, şaire bilhassa hürmet ve ihtiram gösterir. Orada çalışan, onun kadim dostları, fikir ortakları gazeteci yazar *Kebir Bekër* ve gazeteci, pedagog *Kerim Segiytov*, öğrenci gençlerden *Şakir Mõhemmedyarov* gibiler şair için üzüldüklerini belli etmezler. Sanata, en çok da cırlara ve müziğe âşık olan şair, Safa efendinin evindeki zengin ve kıymetli plak koleksiyonunu gramofonda saatler boyu çalıp, müziğin nağmelerinden ilahî bir tat alarak dinler. *Onegin aryası* vb. Rus ve Avrupa ezgileri, en çok da operalar, onu, yeni bir dünya açarcasına ayrıca etkiler. Daha Ufa'da iken, usta şarkıcı Ehmedfeiz Davtov'un keman eşliğinde şarkı söylemesinin, onun duygu dolu gönlünü esir edişi hakkında “Ben onun gibi bir şarkıcıyı tüm ömrüm boyunca dinledim.” diye yazmış idi.

Mekale-i Mahsusa'da yazarın şahsi duyguları, gezisi sırasında karşılaşım konuştugu kişiler hakkındaki düşünceleri, genel olarak da kendisini saran tabiata, yaşamın gerçekliğine yönelik fikirleri yer almıştır. Şair hastalığı hakkında muzip bir üslup kullanarak yazsa da fiziksel durumu, rahatsızlığı sebebi ile hedeflediği amaç ve isteklerine erişememesine üzüldüğü, yakınması sezilir: "Ne kadar oluyor. Meclise giremedim. Finlandiya'ya çağıldılar, oraya da gidemedim. Bir tiyatroya, bir müzeye ve umumiyetle önemli bir yere gitmeye imkân olmadı: ah şu hastalık!"

Şairin "*Ben de Petersburg'a gittim, katran kovası da!*" demesinden durumun ne kadar acınası olduğu anlaşılıyor.

Seyahatnameden anlaşıldığı üzere, şair, her ne kadar hasta olsa da, Petersburg gezintisinden esasen memnun kalır. Dostları onu üniversite doktoru *Aleksandr Robertoviç Pol*'a gösterirler. "*O beni muayene edip, kımız içmeye gitmemin gerektiğini söyledi, Petersburg'tan, tekrar Ufa'ya yolculuğa çıktım*" diyerek yazar gezi yazısına devam eder.

Dokuzuncu ve son parçada ise *Mekale-i Mahsusa* yazarı Ufa'ya gelip bir hafta boyunca dinlenmesinin ardından, tren ile Çilebi üzerinden Troitsk'e gidişini tasvir eder. Orada kendisini *Gabdrhman Rahmankulov* karşılar. Troitsk'te birkaç gün kalmasından sonra, şair şehirden 25 kilometre uzaklıktaki Kazak köyüne gider. Uçsuz bucaksız Kazak bozkırında onun için özel bir çadır hazırlarlar: "Henüz sağılmış saf kımız, dilediğin kadar iç, bütün her şey tabii".

Şair, nihayet amaçlayıp yola çıktığı noktaya ulaşır.

"At arabasından, vapura, ondan da trene geçe geçe, halsiz düşen ben biçare nihayet rahata, huzura kavuşup yığıldım." der. O, buradaki huzur ortamına hayran kalıp:

Aķ kümeç bërlen aşarlık saf hava

Cir yeşel, kuşlar da sayrıy, vallahi!.. (Tukay 1986: 64)

(Ak çörek ile yenecek temiz hava

Toprak yeşil, kuşlar da ötüşüyor, vallahi!..)

deyip gönlündekini dizelere döker.

Tukay, burada iki ay dinlenip, tedavi olur, kendisindeki iyileşmeyi hissedince, temmuz sonunda Kazan'a dönmek üzere yola çıkar. (Nurilln 1979: 270) Ama yazar seyahatnamesinde dönüş yolunu tasvir etmez.

Bu şekilde, gezi yazısında olaylar, yol ile uyumlu ve düzenli bir biçimde tasvir edilmektedir, metin gerçeğe dayalı malzeme bakımından zengindir. Düşünce sıklığı ve malumatların çeşitliliği, bolluğu dikkat çekicidir, aynı zamanda Tukay seyahatnamesini cazip hale getirip, kendisine özgü şiirsel bir dil ile hikâye etmekte, üslubun imkânlarını bol ve geniş biçimde kullanmaktadır. Eserin dokusunda, halka ait ifadelere, deyimlere, atasözü ve deyişlere, canlı karşılaştırmalara, metaforlara, yazarın kendisine özgü söz oyunlarına, başka eserlere nazire olarak söylenmiş aforizmlere de rastlanılmaktadır.

Yazar tarafından karşılaştırmaların kullanılması, anlatıma bir canlılık katmaktadır, benzetmeler sayesinde ana betimleme nesnesi canlı, özel bir görünüme bürünerek şekillenmektedir:

- “Petersburg’un nemi beni... **hacıya yapışan Müslüman gibi** kucakladığından...”

- “Ufa beni **damat bekleyen kız** gibi bekleyip durmuş.”

- “Atlı vagon, yani at arabası çıkar karşıma... Bu tamamen **sineğe saban koşmak** şeklinde görünüyor.”

- “At arabası öyle eski, öyle sert ki, **bağırsaklarım tahta arabaya gevşekçe salınmış dizgin gibi**, aşağı yukarı sığıyordu.”

- “Yolun etrafında **cehennem gibi** derin bir çukur.”

- “Sütçüler, **mindere oturan mollalar gibi**, hiç hizmet etmiyorlar.”

Tukay, herhangi bir olayın manasını anlatmak, doğru ve kısa bir biçimde tasvir etmek için popüler halk cırlarından ve masallardan alınan örneklerden paralel biçimde faydalanma tekniğini de gayet usta şekilde kullanarak esere gülmece ile kaplanan satirik bir yön verir:

- “Ey, Kazan şehri, azar şeyhin çocuğu” (halk *cırından*).

- “Uzaktan bakan kişi Salam Tarhan’ın sultan sarayı yanında duruşunu hatırlar.” (masal kahramanına dikkat çekilir).

- “Baba kaşıktaki bıyığımı yağladığın yağımi kedi yedi.” (Bıyığımı yağ ile yağlayıp, temiz kaz eti yedim.” denerek övünen kişi hakkındaki fıkraya dikkat çekilir) vb.

Gezi yazısı metninde metaforik geçişlere temellenen kinayelerin “canlandırma” ya da “vücuda getirme” şeklinde adlandırılan türlerine sık rastlanmaktadır. Bu, tabiat olaylarını canlı varlıklara özgü sıfatlar ile tasvir etmektir. Bunlar eserin etki gücünü arttırmaya hizmet etmektedirler:

Koyaş köle “Güneş gülüyor” (Tukay 1986: 62); **Etraf kiyengen** “Etraf giyinmiş” (Tukay 1986: 62); **izvozçıkta ... eş avırtmıy torğanına utırsañ, kēse avırtı** “taksi şoföründe, karın ağrıtmayanına binsen, keseyi ağrıtır.” (Tukay 1986: 54) vb.

Yazarın anlatım tarzı da kendine özgüdür. Parça parça kısa cümleler kullanma, bir yandan, metni gezi yazılarına özgü olduğu gibi konuşma diline yakınlaştırırken diğer taraftan şiire has söyleyişin düzgünlüğünü, ahengini sağlamaktadır. Kısa cümlelere derin bir anlam verip birkaç söz ile eksiksiz bir yaşam tablosunu gözler önüne sermesi, yazarın söz işçiliğini, betimleme ustalığını yansıtmaktadır. Örnekler:

- “Yolumuz keyifli. İki tarafı orman. Hava güzel. Rüzgârsız. Güneşli. Sıcak.”

- “Çıkıp ata bindim. Şehre gittim. Abdurrahman hazrete uğradım. Tam da yemek zamanı.”

- “Etraf giyinmiş. Yemyeşil. Güneş gülüyor. İlkbahar gelmiş, ilkbahar!”

Örneklerden de görüleceği üzere, Tukay, durumu doğru bir şekilde ele alıp, sanatsal tasvir yollarını seyahatname türündeki eserinde de olağanüstü bir ustalıkla kullanmaktadır. Sonuçta tür, hem içerik yönünden, hem de dil ve üslup tekniklerinin yerinde kullanılmasının bir sonucu olarak zenginleşir ve gelişir.

Gezi yazısında, şairin şahsi hayatının olaylarına dayanarak derin bir toplumsal, felsefî düşünce oluşturulmuştur. “Mekale-i Mahsusa” eseri seyahatname türünün güzel bir örneğidir.

Kaynakça

- Arıkan, H. (1995), *Muhtasar İlmihal*, İstanbul.
- Gaynullina, G. R. (2007), *Seyahetname // Edebiyet bëlëmë: terminnar hem töşençeler süzlëğë*, Kazan: Megarif, 169-170.
- Nurillin, İ. (1979), *Gabdulla Tukay*, Kazan.
- Tatar Entsiklopediyesë* (2008), Kazan, 1 T.
- Tukay, G. (1912), *Mekalei Mahsusa Yalt-Yolt*, S. 40, 41, 45.
- Tukay, G. (1986), *Eserler, Biş Tomda*, Kazan, V T.
- Yoldız* (1912), S. 820.